

A szavak tudósa

Országh László

REVÉSZ TAMÁS FELVÉTELEI

Munkásnak a szerszám, muzsikusknak a kotta: ilyenfajta munkaeszközük mindazoknak a szótár, akik elhagyják az anyanyelv biztos ösvényeit. Hosszabb-rövidebb útra, esetleg egy életre. Sem a turista, sem a nyelvtanuló, a tolmács, a fordító, sem az emigráns nem lehet meg szótár nélkül. Jorge Luis Borges a világmindenséget Isten „hatalmas könyvtárát”-nak nevezte. Ebben a könyvtárban az állócsillagok közt van a helve a szótárnak. A szótár a biztonságérzet. Tudok egy magyar ösztöndíjast, aki az „Országh”-ot — Országh László *Anool—magyar kézi-szótárát* — Chicagóban az epehólvag-röntgenfelvételre is magával vitte, hogy a kritikus pillanatokban megértse, mit akar az orvos.

— *Professzor úr, mit jelent a tudósnek, ha olyan könyvet ír, ami nélkülözhetetlen?*

— Remélem, nem a szótárakról beszél! Elfog a rosszullet, ha a szótárainról kérdeznék!

— *Elhiszem, hogy az ilyen nagy siker eou idő után foitogató lehet, a kérdést meoasem tudjuk meakerülni. Az Országh-szótárt százezrek ismerik. Azt azonban kevesen tudják: hogyan lesz valakiből éppen szótáríró.*

— Hosszú történet. Tízéves voltam, mikor édesanyámtól megkaptam a Schmidt-féle latin kisszótárt. Azonnal fölkelte az érdeklődésemet. Hogy csinálnak egy ilyen szótárt? Édesanyám azt mondta, minden szótáríró az elődje munkáját bővíti — de milyen nehéz lehetett annak, aki a legelsőt csinálta, akinek nem volt mire támaszkodnia! S édesanyámnak igaza volt: Szenczi

Molnár Albert 1604-es szótárának nincs előzménye, ilyen szótárt megcsinálni, az lehetett az igazi munka. A gimnáziumban, Szombathelyen görögöt, latint, németet tanultam, rendkívüli tárgyként franciát, s a város egyetlen tanácske angoltanárától angolt.

— *Az öt nyelv közül végül ezt az utóbbit választotta.*

— Édesanyám beszélt rá. Anyás gyerek voltam. Amellett érdekesnek tűnt ez a furcsa nyelv. A pesti egyetemen mégis magyar—német szakon végeztem, az angol csak a harmadik szakom volt, mert nem értettem Yolland professzor előadásait, megint maszek nyelvtanár kellett...

— *Az angol nyelv, amilyen divatos manapság, olyan ritkaság volt nálunk a húszas években, háttérbe szorult a német és a francia mögött. Amerika nyelve és irodalma pedig szinte raíta sem volt a műveltségünk térképén. Ön mégis Amerikában folutatta tanulmányait.*

— 1928-ban ötsoros magyar újsághirdetés alapján megpályáztam egy amerikai ösztöndíjat. Megkaptam. Az ösztöndíj lakást, ellátást, tandíjmentességet jelentett, a pálvázó maga választhatta meg a tanulás színhelyét. Írtózom a hidegtől: Floridát választottam. A Rollins Collegeban kitűnő tanáraink voltak, mindenekelőtt Fred Lewis Pattee; az amerikai irodalom történetét adta elő — Amerikában az amerikai irodalomtörténet akkoriban olyan kuriózum volt, mint ma nálunk a szanszkrit irodalom! De én is kuriózum voltam odakinn: Pattee először azt hitte. Budapest Németországban van... A másik kedves tanárom Myers professzor volt, a lakásán

tartotta az óráit; nemcsak Shakespeare-előadásaira emlékszem, de arra is, hogy zsáknit kaptam tőle a kertjében termeszt grape fruitból.

— *Miből tartotta fenn magát, professzor úr?*

— Benzintöltő állomáson kocsiablakok üvegét törölgettem, tíz cent borralalóbból kitellett egy tábla Hershey-csokoládé és egy üveg Cola. Lombot gereblyéztem; kisegítő pin-cér voltam egy magyar étteremben. Tudja, milyen nehéz egy halom piszkos tányért a karon egyensúlyozni?! Egyébként az így megtakarított pénzemből vettem az első írógépeket.

— *Professzor úr hazajövet gimnáziumi tanár lett — és tankönyvíró. A nevét én is a Fest—Országh—Szenczi-féle angol nyelvkönyv címlapján láttam először, 1945-ben.*

— Az a könyv a háború elején készült. Magyarországon az vezette be a nemzetközi fonetikai átírást. A háború alatt még egy tankönyvet írtam, Kónya Sándorral.

— *A háború alatt, tekintve Magyarország akkori hadállását, nem lehetett könnyű angollal foglalkozni.*

— A katonaságnál elhallgattam, hogy angolul tudok. Beosztásom szerint úgynevezett összekötő voltam, németből fordítottam leveleket; alakulatom Ausztria felé visszavonul-tában széthullott, már nem volt kit összekötni, legfeljebb a tiszteket a szeretőkkel. Bajorországban amerikai fogságba estem, az amerikai tábori csendőrség vezetője kémnek nézett, nem hitte el, hogy Floridában jártam egyetemre; meggyőzni csak azzal tudtam, hogy kérdésére elmondtam, hogyan játsszák az amerikai futballt.

— *Vagyis már akkor is működött a szótáríró memóriája. Egyszer egy társaságban véletlenül együtt voltam professzor úrral. Ételreceptekről beszélgettünk. Harminc emberből egyedül ön tudta, mi az angolul: borkócsav.*

— Már a hadifogságban gyűjtöttem a különleges szavakat. Egyszer bajba jutott magyar lányok tolmácsa voltam, meg kellett jegyezmem, mi az angolul: *méhkaparás*, mit kell tudni a *kinin*ről, s hogy az amerikaiak úgy ejtik ennek a gyógyszernek a nevét: „kvájnán”.

— *Aztán hazajövet...?*

— Hazajövet, 1946-ban első cik-kemet Kardos László és Kéry László folyóiratába, a *Magyarokba* írtam, arról, hogy mit olvasnak az amerikai katonák. A Franklin Társulat felkérésére, az elpusztult Yolland-szótárak helyett, megcsináltam az első angol—magyar kézisztáramat; ott szedtem össze az új szavakat, ahol tudtam, magánóráimon. Debreceni egyetemi óráimon — 1947-ben neveztek ki egyetemi tanárnak —, szövegekből, parasztkok egymás közti beszélgetéséből a vonaton, a pályaudvaron... Hallottam egy új szót: *asztagrakás, lógereblye*, máris föl-írtam, nem néztem az arcokra, nehogy gyanús legyek. aztán bejegyeztem a szót a Yolland-szótár megfelelő lapjának szélére. Már a múlt században így dolgozott Bizonfy Ferenc.

— *Az ő szótárában vannak ezek a tündéri, sosemvolt szavak: bánvolás, behomályosodni, bilicsirta, bolvgatag... A Yolland-szótárban pedig, a k betűnél, itt látom az ön lapszéli jevezeteit: kékszakáll, kelekótvá, keljfeljancsi, keleti kérdés... 1948 óta hány kiadása volt az Országh-szótárnak?*

— Nem tudom. A háromféle szótárból — a nagy-, a kézi- és a kisszótárból — eddig összesen egymillió-háromszázezer példány fogyott el. Ebben a külföldön eladott példányok is benne vannak.

— 1950-ben az ön szakmájának megint nem kedvezett az idő. Katedrájáról hová vonult vissza?

— Az akkor készülő hétközetes magyar értelmező szótár főszerkesztője lettem. Ez sem volt egyszerű; s közben, 1953-ban, a nagy magyar—angol szótáram is megjelent. A szótárszerkesztőket mindenféle képtelen feladat elé állították. A magyar kezdetű szótárakban például a *bolond* szó és származékai után véletlenül a *bolsevik* következett, valaki fennakadt ezen, s követelte: legyen köztük egy másik szó. Én nem turtam az ilyen szakmán kívüli szempontokat, de egy kollégám szótárában a *bolondulásig szerelmes* és a *bolsevik* között máig ott a *bolonyik*: botanikai szó, békakorsót jelent, a kutya sem ismeri.

— *Magyar Tamás nemrégiben az ön szótáráról írta doktori értekezését. Akadémiai védése alkalmából ön elmondta: a potyautas és a méhkaparás szavakat is kifogásolták annak idején, mondván, hogy ezek a szocializmustól idegen fogalmak.*

— A legkínosabb ügyem a szótárain dedikációja miatt volt. Műveimet munkám erkölcsi támogatójának, Ny.-nek ajánlottam. 1953-ban valaki följelentett, hogy Ny. nem más, mint Truman vagy Churchill... Írásban kellett igazolnom, hogy Ny. nevének teljes alakja a szótár melyik címszava alatt található.

— *Ruttkay Kálmán a The New Hungarian Quarterlyben azt írja önről, hogy mint szótárszerkesztő nem erénycsósz, „nem tetszeleg a jó-rossz bírójának szerepében”.*

— A szótárszerkesztőnek kötelessége, hogy az utcanyelvi s az illetlen szavakat éppúgy szerepeltesse a szótárában, mint a legújabb technikai-tudományos műszókat. Az értelmező szótárban például a *patkolás* címszónál a szó egy mellékjelentése, a „nemi közösülés” is szerepel, s mellette Arany János Petőfihez írt levelének egy mondata: „Kérlek..., le ne rontsd valahogy magadat a patkolásban, mert nemcsak a kis menyecskeé vagy.” Kaptam is a fejemre, hogy „lejáratom Arany Jánost”!

— *1957-ben Országh Lászlót újra megbízták a debreceni angol tanszék vezetésével. 1967-ben megírta Az amerikai irodalom történetét, 1972-ben a Bevezetés az amerikanisztikába című könyvet, a szótárai mellett sorra jelentek meg könyvei, esszéi, tanulmányai. 1970-ben a londoni Nyelvészeti Intézet aranyérmével tüntették ki. Szerepe van az egyesült államokbeli bloomingtoni magyar tanszék létrejöttében. Kontra Miklós a The New Hungarian Quarterly legutóbbi számában, volt professzorát köszöntve, a hetvenöt éves Országh László munkásságát egy szóba sűríti: hídépítés.*

— A szótárszerkesztés szükségképpen az. A civilizáció a világon annyira megváltozott, hogy a szavak tartalma nem tudja követni. És nemcsak most. Gondolja meg például: a *gomblyuk* mindenütt *gomblyuk*. De hogy fordítja le ezt a ételnevet: *túrós csusza?* Mi az idegen megfelelője ennek a melléknévnek: *kies?* A legnehezebb munkám mégsem a két nyelv közötti hídépítés volt, hanem az, hogy a magyar értelmező szótárt bevigyük a köztudatba. Hogy a remek szakember-gárda szerkesztette munka leküzdje az ellenállást, s az emberek megszeressék a saját szókészletük leltárát. A meglepően nagy példányszám mutatója: sikerült. Ez a mű kevesebb emberhez szól, mint az idegen nyelvet közvetítő szótárak — de többet mond. Ezt tartom az életem főművének.

GERGELY ÁGNES